

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 145 2024

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Artiklarna i nästa årgång av *Samlaren* kommer att publiceras löpande online, allt eftersom de accepteras. De artiklar som publiceras före december 2025 kommer att ingå i *Samlaren* 2025. Sista inlämningsdag för recensioner är 1 september 2025. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–44–5

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2025

Systrar, Väninnor, krigare och hjältnor. Kvinnogestalter i litteratur och konst från antiken till idag, Johanna Vernqvist (red.). Appell Förlag, Stockholm & Helsingfors 2024.

Hur en gestalt representeras i litteratur och konst i olika tider säger mycket om sociokulturella kontexter och skiftande estetiska ideal. Att diskutera dessa transformationer kan därför ge rik utdelning. I denna antologi undersöks en rad kvinnliga karaktärer från antiken fram till nutiden med syfte att lyfta fram deras skiftande gestaltningar och därmed omtolka en kulturell kanon som marginaliserat kvinnogestaltningar. De tio bidragen som är diakront ordnade, tar upp såväl kända gestalter, till exempel Dido och Cleopatra, som mindre kända, till exempel Anna (Didos syster) och den franska översättaren och författaren Hélienne de Crenne (pseudonym). Bidragen är skrivna av forskare som samtliga är specialiserade på språk och litteratur, men rörande olika epoker och inom en rad språk-områden. I huvudsak tas olika former av konstlitterära texter upp, kvinnogestalter inom bildkonsten förekommer, men behandlas egentligen förhållandevis lite. Vad som håller ihop antologin är att analyserna rör sig kring liknande teman – kärlek, sexualiserat våld, krig och vänskap – samt att det rör sig om återbruk av, eller återberättelser om olika klassiska gestalter och narrativ. Antologin uppvisar därmed den böljande dialog som förs inom litteratur och konst kring kvinnliga karaktärer. Det rör sig som framhålls i inledningen, även om ”omtolkningar av kvinnliga bifigurer” (s. 24). Det sist nämnda är potentiellt fruktbart, eftersom det möjliggör diskussioner om litterärt gestaltade maktdynamiker, men samtidigt är det inte alltid helt enkelt att förstå hur termen definieras och sätts i arbete i denna volym; något jag återkommer till. Ambitionen är, konstateras vidare, att undersöka verkens subversiva aspekter och hur ”de [berättelserna] kan ge upphov till kreativa verk som på olika sätt problematiserar såväl konstnärliga som sociala konventioner, när de placeras i andra kontexter, genrer och historiska tider än ursprungsnarrativen.” (s. 24)

I bokens första kapitel behandlas antik litteratur. Moa Ekbohm undersöker olika gestaltningar av drottning Dido och hennes syster Anna; hon som i *Aeneiden* övertalar Dido att ge efter för sin ödesdigra kärlek till Aeneas. Ekbohm kartlägger hur Dido-gestalten tas upp långt fram i historien i dramer och operor, men det är nog mindre känt att även Anna som bifigur ingår i denna reception. Un-

der korta ögonblick kommer hon att träda fram i helfigur som romersk gudinna och den som eggat Hannibal till krig. Men för det mesta verkar Anna i kulisserna. Ekbohm konkluderar: ”Hon bryter sig loss från den förtrognas begränsningar [...] [men] återvänder ändå till att stå vid någons sida. Anna är den förtrogna, hon som kan bära så mycket sorg och längtan, och får stå för hoppet [...]”. (s. 48) Ekbohm's analyser är gediget grundade och visar på det givande i att följa transformationer av gestalter genom litteraturhistorien.

I det följande kapitlet tar Ingela Nilssons och Ellen Söderblom Saarelas upp översättningspraktiker och reception av antik litteratur. Den fråga de ställer sig, med utgångspunkt i Emily Wilsons översättningar av *Odysseen* och *Iliaden* är huruvida översättarens kön får betydelse för översättningen. Wilson var nämligen den första kvinnliga engelska översättaren av verken, men medförde detta att en ”kvinnlig röst” nu trädde fram i texterna (s. 51)? En central fråga som ställs i samband med detta är vad som egentligen definierar en ”kvinnlig röst” och om det är något nytt att kvinnors röster inte hörts historiskt sett. För att undersöka det här understryker Nilsson och Söderblom Saarela klokt nog att de inte analyserar röster av faktiska kvinnor, utan de retoriska framställningarna av röster. Syftet blir att undersöka detta genom att analysera såväl översättningar av antika texter som hur antika gestalter omtolkats i moderna verk. Det sistnämnda görs genom diskussioner av Pat Barkers *The Silence of the Girls* (2018) och Natalie Haynes *A Thousand Ships* (2019) och här lyfts förbindelserna med vår samtids fikcionalisering av våld mot kvinnor fram. Våldet riskerar, sett i detta sammanhang, att bli kittlande underhållning (här dras paralleller till genren *true crime*) där den utsatta kvinnans situation exploateras. Den fråga som väcks är både viktig och aktuell. När det gäller antika texter behandlas Ovidius *Heroiderna* samt Basilakes progymnasmataövningar. I dessa texter uppvisas kvinnan som känslomässig och därmed ostadig, men genom Basilakes övningar i judiciell retorik kan också kvinnor få en subjektsposition i sin egenskap av de anklagande. Nilsson och Söderblom Saarela avslutar sitt kapitel med en översättning av två texter ur Basilakes progymnasmata. Kapitlet är lärt och kartläggningen intressant, men texten glidningar mellan nutida respektive antik litteratur ställer vissa krav på läsaren.

Från antiken går boken vidare mot den isländska medeltiden. Philip Lavender diskuterar kvinnliga bifigurer genom att göra nedslag i två textkom-

plex: mytologiska texter (de så kallade gudatexterna i *Den poetiska Eddan*, respektive *Snorres Edda*) samt sagalitteraturen. Inledningsvis, i den del som diskuterar myterna, slår Lavender fast att de kvinnliga karaktärerna skildras som bifigurer i relation till den manliga och att hans syfte är att dels diskutera bifigurer, dels analysera hur de kan ses i moderna receptioner. Vi möter först jättinnorna Gerd och Gunnlög som bägge blir utsatta av sexuellt överväld av gudarna Frej respektive Oden. Dessa kvinnliga gestalter kan i gudatexterna ses som bifigurer, men i två moderna romaner får de stiga fram som huvudpersoner. I sagalitteraturen förekommer som bekant ett rikt persongalleri, vari ingår kvinnor. Dock är det ovanligt att berättelserna har en kvinnlig huvudkaraktär, men *Laxdalingarnas saga* utgör ett undantag, eftersom den centeras kring Gudrun Osvisfrdotter. Lavender diskuterar två av berättelsens bifigurer: Melkorka och Aud som bägge kommer att gestaltas som huvudpersoner i moderna romaner. Lavenders slutsats är måhända inte helt överraskande: kvinnors marginaliserade positioner i källtexterna kan när de gestaltas i moderna narrativ förändras så att de ger kvinnliga gestalter röst och plats.

Om den isländska medeltida litteraturen trots allt innehåller en del kvinnliga gestalter kan inte detsamma sägas om *Rolandssången*, vilken behandlas i det fjärde kapitlet. Nan Gerdes tar upp de två som finns: Rolands trolovade Aude och drottning Bramimunde (gift med den muslimske härskaren Marsil), med tyngdpunkten lagd på den senare. Syftet är att analysera "hennes birolls funktion som en stödjande karaktär [...] i ett maktspel som annars sker mellan män" (s. 110). Vidare skriver Gerdes: "Jag vill visa att Bramimundes roll som subjekt är väsentligen kopplad till hennes båda roller som en person som behöver motta skydd, men också fungerar som en givare." (s. 111) Det är aningen svårattligt vad detta skulle innebära och meningen utgör ett exempel på att detta kapitel hade behövt arbetas igenom bättre rent språkligt. Det tydliggörs dock genom analysen hur Bramimunde underbyggs ömsesidighet och här ställs hon i skarp kontrast till Roland som förordar kriget. Som bekant går det inte bra för Roland och detsamma gäller hans trolovade Aude som faller ner död vid nyheten om hans död. Bramimunde i sin tur konverterar till kristendomen och kan därmed klara sig. Med Gerdes ord blir hon slutligen en "kungamakare" för "en ny typ av kung" (s. 131). Men är Bramimunde verkligen en bifigur? Det här utgör ett exempel på att termen bifigur kan te sig väl plastisk.

Som nämndes förekommer inte analyser av konst i någon större utsträckning, men ett undantag återfinns i Anna Carlstedts diskussion av Katarina av Medici. Här visas hur de Medici som änkedrottning framställs som antik hjälte i ett konstverk och hur hon manövrerar genom brev och politiska fördrag. Genom propagandistiska konstverk kunde legitimitet och ethos underbyggas och även brev var centrala när det gällde politiskt agerande. Diskussionen är intresseväckande och kunzig, men kapitlet tyngs av onödigt långa kontextpartier, vilka hejdar läsningen. Kapitlet hade vunnit på att koncentreras mer kring såväl konstverk som brev och när de gäller de sist nämnda hade med fördel en fördjupad textanalys (till exempel med hjälp av klassisk retorikteori). Carlstedt konstaterar avslutningsvis att genom brev, politiska dokument och porträtt går det att följa Katarina av Medicis transformation från bifigur till huvudrollsinnehavare. Men frågan är även här vad termen bifigur egentligen tillför och om den överhuvudtaget kan appliceras på den mäktiga Katarina av Medici.

I Sara Modings kapitel får vi möta en kvinnlig fransk 1500-talsförfattare som gav ut sina verk under pseudonymen Hélienne de Crenne. I sin samtid var hon en bifigur i relation till manliga kolleger, menar Moding. Bland de Crennes verk återfinns en översättning av *Aeneiden* och det är detta verk som Moding diskuterar med fokus på Dido, som i översättningen lyfts fram som en komplex karaktär. (Den parallell som dras av Moding mellan Dido som bifigur och de Hélienne de Crenne själv som marginaliserad i ett patriarkalt sammanhang är emellertid inte helt övertygande.) de Crenne för också in en sidoberättelse, baserad på en av Ovidius metamorfosberättelser, om den unga flickan Skylla, som kommer att förvandlas till havsodjur. Den här berättelsen lyfts fram som en nyckel till de Crennes tolkning av Didogestalten, vilket visas genom en övertygande närläsning. Troligtvis, menar Moding, så riktade sig översättningen till "en för Vergiliusöversättningar ny läsekrets" (s. 166), vilket visar sig genom olika förenklingar av verket, samtidigt som de Crenne noggrant följer Vergilius. Hélienne de Crenne är nog inte helt välkänd för svenska läsare, men med detta kapitel tecknas bilden av ett spännande författarskap.

Även det påföljande kapitlet, skrivet av Anastasia Ladefoged Larn, behandlar fransk litteratur, men nu rör det sig om det tidigmoderna dramat där Kleopatra var en ofta använd gestalt. Syftet i kapitlet är tvåfaldigt: dels diskuteras förändringar i

synen på tragedin som historisk genre med hjälp av exemplet Kleopatra, dels analyseras förskjutningar av själva Kleopatra-gestalten. Till skillnad från de andra kapitlen förs män och manlighet in i resonemangen, när Ladefoged Larn ställer den viktiga frågan om tragedin har ett kön och besvarar frågan med ett ja: tragedin ”utspelar sig inom en maskulin ram” (s. 188). Kapitlet innehåller en fruktbar diskussion om tragedin som historiskt-didaktisk genre samt om Kleopatragestaltens olika transformationer i olika gener och tider, där hon skildras som allt från makthungrig till uppriktigt förälskad kvinna som är offer för sina känslor. Hos tre tragedieförfattare från 1500-talet lyfts Kleopatras självmord fram och hon porträtteras som ett typexempel på en kvinna som är trogen sin förälskelse, eller rentav dygdig samtidigt som hon kommer att inkarnera ”allmänmänsklig ombytlighet” (s. 206). Kapitlet är relativt flödigt, med mängder av namn som passerar revy, och slutsatserna hade därför med fördel kunnat tydliggöras och samlas upp. Jag saknar också en fördjupning rörande historiesynen. Här finns ju alla möjligheter till att föra in ett klagörande: genom historisering (till exempel via Ciceros kända resonemang om *historia magistra vitae*, synen på *exempla* i klassisk retorik etc.) och/eller genom att föra in modern historiografisk teori (till exempel Arnold Hauser, Reinhart Koselleck, etc.).

Kleopatra dyker även upp i det påföljande kapitlet, som är författat av Matilda Amundsen Bergström. Här diskuteras hur Kleopatra och Cornelia figurerar hos den engelsk-walesiska författaren Katherine Philips, verksam under 1600-talet och därmed under det inbördeskrig som rasade vid seklets mitt. Trots att Philips var uppvuxen i en puritansk familj så kom hon att bli en ivrig propagandist för den rojalistiska sidan. Amundsen Bergström visar hur Philips, till skillnad från andra pro-rojalistiska författare, skapar en kvinnlig värld, med kvinnliga rojalistiska dygdeideal, vilken ställs i kontrast till maskulina och krigiska. I dramat *Pompey*, som tillkom efter restaurationen låter Philips huvudpersonerna exemplifiera och resonera kring olika former av dygd. Pompejus (Pompeys) änka Cornelia inkarnerar beständigheten genom sin trohet mot maken, Julius Caesar visas upp som en nåderik härskare och Kleopatra är barmhärtig. För samtida läsare/åskådare, inkluderande Charles II, var parallellerna till den dåvarande politiska situationen tydliga och maningen till kungen var klar: den gode härskaren är nåderik. Philips fortsatte i kommande dikter att prisas den kvinnliga nåden,

bland annat i dikter riktare till de kvinnliga kungligheterna. Kapitlet tillhör ett av de bättre i antologin: det är klart skrivet och spännande att läsa.

Bokens huvudredaktör Johanna Vernqvist presenterar tre kvinnliga kulturella utövare i italienskt 15–1600-tal: Tullia d'Aragona, Gaspara Stampa och Elisabetta Sirani, av vilka den sist nämnda är bildkonstnär. Den gemensamma nämnaren är att de i sina verk visar upp kvinnliga förebilder, fiktiva eller historiska och genom detta ”kritiserar samtids dominerande föreställningar om kvinnan” (s. 246). Vernqvist nämner inledningsvis en tidigare emancipatorisk tradition som ekar hos hennes tre exempel: olika *gynaceer* (här nämns Ovidius, Boccaccio och de Pizan) och debatten om kvinnans natur (*querelle des femmes*). Via filosofiska dialoger och poesi kunde d'Aragona och Stampa ompröva och ifrågasätta kvinnors tystade röster och den kvinnliga gestalten som objekt. Hos dem diskuteras Petrarcas Laura, den våldtagna Philomela och nymfen Echo, medan bildkonstnären Sirani avbildar antikens dådkraftiga Timoclea som i en brunn dränkte den soldat som våldtagit henne. I analysen av verket lyfter Vernqvist fram hur Sirani demonstrerar de dygder som tillskrivs Timoclea i Plutarchos skildring av Alexander den store och här dras också paralleller till den kända kvinnliga konstnären Artemesia Gentileschis kompositioner – även om en kan konstatera att Gentileschis verk är betydligt blodigare. Det är ingen tvekan om att de tre diskuterade kvinnliga utövarna kommer att ifrågasätta rådande ideal rörande kön, liksom de kommer att auktorisera sig själva via sina verk. Vernqvist analyser övertygar alltså, men på många ställen saknas referenser till varifrån hon hämtat sina uppgifter (vi kan ana att en del hämtats från Vernqvists egen forskning?) och detsamma gäller ibland hänvisningar till källorna. Kort sagt blir det svårt för den som vill följa Vernqvist i spåren.

Antologin avslutas med Sofia Warkanders diskussion av Marie-Madeleine de Lafayettes roman historiska roman *Zayde* (1670–71) som utspelar sig under de kristnas krig mot muslimerna. Även här är kvinnors tystade röster ett tema och i centrum för berättelsen återfinns Zayde och hennes älskade Consalve, som räddat henne efter ett skeppsbrott. Hon är en grekcypriotisk prinsessa, han en spansk ädling, men detta olycksaliga par kan inte tala med varandra, eftersom Zayde inte talar spanska. Hon är ”romanens stumma mittpunkt” (s. 273), konstaterar Warkander, där romanen också kommer att ”gestalta farorna av att fångas i tal, eller [...] repre-

sensation” (s. 276). Vad detta mer konkret innebär hade gärna kunnat utvecklas. Warkander påpekar också att de Lafayettes roman hämtar sin form från såväl den så kallade barocken som från franskklassicismen. Därtill kommer en narrativ dubbelhet, eftersom romanen innehåller ett antal bifigurer som via inskjutna berättelser speglar huvudpersonerna. (Men då bifigurernas funktion härvidlag beskrivs som ”anmärkningsvärd” är det nog en överdrift, s. 290.) En viktig slutsats som dras är hur bifigurerna kan skapa en undersökning av kärlek och känslor. Warkander knyter detta till tidens vetenskapliga diskurs och påpekar dessutom att de kvinnliga bifigurerna kan användas för att ifrågasätta rådande könsordningar. Den dubbelhet som präglar romanen, säger Warkander, kan även sägas spegla den tid romanen tillkom i rent politiskt, med den situation som uppstod efter Mazarins död och med det efterföljande enväldets etablering. Att presentera de Lafayettes vindlande historia är inte enkelt och för att tydliggöra de olika karaktärerna finns en behövlig tabell över dem och deras berättarpositioner. Även detta kapitel har hög densitet och texten är bitvis snårig, även om resonemangen är givande.

Systrar, väninnor, krigare och hjältinnor ställer som framgick ovan en hel del krav på sin läsare. Bokens ofta tätt skriva texter innehåller ett myller av personer vilket gör att en del av texterna ter sig svårnavigerade, även om bokens personregister underlättar. En del av kapitlen hade också mått väl av en grundligare språklig bearbetning. Ett teoretiskt problem med denna volym är att termerna ”kvinna” och ”kvinnlig”, ”man” och ”manlig” knappt definieras och problematiseras. Detsamma gäller termen ”bifigur” som ibland fungerar bra i analyserna, men ofta får en amorf användning, eller rentav ter sig påklistrad. Det kan dock konstateras att diskussionerna av de dialoger som förs genom olika tider och i olika genrer ger givande inblickar när det gäller de analyserade verken. Sammantalet kan sägas att detta är en attraktivt formgiven och på många sätt lärd och läsvärd, om än något ojämn, volym, vilken uppenbarligen baseras på stor ämneskunskap och grundliga källgenomgångar.

Ann Öhrberg

Ole Thomsen, *Besindig rebel. Ludvig Holbergs liv og værk*. Aarhus Universitetsforlag, Århus 2024.

För några år sedan ägde ett mycket intressant utbyte rum i tidskriften *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*. Det hela började med att Ole Thomsen, klassisk filolog och mångårig medarbetare vid Aarhus Universitet, ryckte ut för att kritisera en ny bok om en av den skandinaviska 1700-talslitteraturens portalfigurer: Ludvig Holberg. Antologin ifråga – *Ludvig Holberg (1684–1754). Learning and Literature in the Nordic Enlightenment* (2017) – tycktes enligt Thomsen ha ett alltför pluralistiskt, närmast motstridigt tilltal, på bekostnad av hermeneutisk systematik och enhetlighet. ”[H]vis en antologi med forskningsbidrag er så mangestemmig som den foreliggende”, anmärkte han, ”bør den rumme et problemkatalog”, för att på ett tydligare sätt contextualisera motsättningar och meningsskiljaktigheter bidragen emellan (Thomsen, ”Lidt om synet på Holberg i anledning af en engelsksproget bog om ham”, 2020, s. 222). Perspektivrikedom i all ära, alltså, men enligt Thomsen gick mångfalden i detta fall ut över sådana övergripande kategorier och förklaringsmodeller som förståelsen av författarskapet fordrar. Redaktörerna – idéhistorikern Knud Haakonssen och historikern Sebastian Olden-Jørgensen – anklagades likaledes för att resonera ”i anti-universalistiske baner”, och för att försumma det upplysningstänkande ”som burde være bogens stolthed” (ibid., s. 220). Epitetet *postmodern* förekom rentav (ibid., s. 220).

Repliken lät inte vänta på sig. Redan i samma nummer kunde Haakonssen och Olden-Jørgensen gå i svaromål på Thomsens anmälan. Deras huvudsakliga motargument gällde just den tolkningsteoretiska frågan om enhetlighetens vara eller icke-vara. ”Det med enhedssynspunktet er typisk for Thomsens fremgangsmåde”, påpekade de (Haakonssen och Olden-Jørgensen, ”Svar til Ole Thomsen”, 2020, s. 226). ”Han forudsætter, at der må være en fast helhedsopfattelse og mener derfor, at det er lødig kritik at gøre opmærksom på dennes fravær” (ibid., s. 226). Dette, menade redaktörerna, är en högst diskutabel premis, och likaså ett synsätt som de själva velat komma bort ifrån. De gjorde således gällande att ett syfte med antologin varit att ”suspendere sådanne forudfattede helhedsideer for i stedet at undersøge de enkelte dele af forfatterskabet og pege både på sammenhænge og manglen derpå”, varför den präglas av ”en tilnærmelse, der i det mindste ikke har som første præmis, at der er